

O‘QITISH VA BAHOLASHDA SUN’IY INTELLEKT: MAS’ULIYATLI VA INKLYUZIV YONDASHUV

Amirov Asqar Aktamovich, Ph.D.
Muhammad al-Xorazmiy nomidagi TATU
(+99871) 238-64-28
asqar_amirov@mail.ru

Annotatsiya. Ushbu tezisdagi ta’limda sun’iy intellektdan foydalanishning etik tamoyillari, mas’uliyatli yondashuv va inklyuzivlikni ta’minlash mezonlari tahlil qilinadi. O‘qitish va baholash jarayonlarini raqamli transformatsiya qilishning ustuvor yo‘nalishlari va metodik tavsiyalar taklif etiladi.

Аннотация. В тезисе анализируются этические принципы, критерии ответственного использования и обеспечения инклюзивности искусственного интеллекта в образовании. Предложены приоритетные направления и методические рекомендации по цифровой трансформации процессов обучения и оценки знаний.

Abstract. This thesis analyzes the ethical principles, responsible usage criteria, and inclusivity of artificial intelligence in education. It proposes priority areas and methodological recommendations for the digital transformation of teaching and assessment processes.

Ka’lit so‘zlar: Sun’iy intellekt, mas’uliyatli ta’lim, inklyuzivlik, etik mezonlar, raqamli transformatsiya, baholash tizimi

Ключевые слова: Искусственный интеллект, ответственное образование, инклюзивность, этические критерии, цифровая трансформация, система оценки

Keywords: Artificial intelligence, responsible education, inclusivity, ethical criteria, digital transformation, assessment system

Raqamli transformatsiya sharoitida sun’iy intellekt o‘qituvchining yordamchisi va o‘quvchi uchun shaxsiy repetitor vazifasini o‘tamoqda. Biroq, algoritmlardagi yashirin xatoliklar va raqamli tafovut (digital divide) ta’limda tengsizlikni keltirib chiqarish xavfini tug‘diradi.

Mas’uliyatli foydalanish tamoyillari. Sun’iy intellektdan foydalanishda quyidagi mezonlar ustuvor bo‘lishi lozim:

1. *Shaffoflik:* O‘quvchi va talabalar qaysi jarayonlarda sun’iy intellekt qo‘llanilayotganini bilishlari shart.

2. *Akademik halollik*: sun'iy intellekt bilim o'rnini bosuvchi emas, balki uni boyituvchi vosita sifatida talqin qilinishi kerak.

3. *Ma'lumotlar maxfiyligi*: O'quvchilarning shaxsiy ma'lumotlari va intellektual mulki himoyalangan bo'lishi zarur.

O'qitish va baholashda sun'iy intellektdan foydalanish nafaqat texnik jarayon, balki jiddiy etik mas'uliyatni ham yuklaydi. Quyida ushbu me'zonlarni (assessment and pedagogical criteria) akademik va amaliy jihatdan batafsilroq yoritib beriladi [Luckin, R., & Holmes, W. , 2016: 19].

1. *Etik va huquqiy mezonlar (Ethical & Legal Framework)*. Sun'iy intellektdan foydalanishda inson omili va huquqlari markazda turishi shart.

- *Algoritmik shaffoflik (Explainability)*: Talaba yoki o'qituvchi sun'iy intellekt qanday xulosaga kelganini tushunishi kerak. Agar SI inshoni "past" baholasa, u buni qaysi mezonlarga ko'ra amalga oshirganini aniq ko'rsatishi (shaffoflik) lozim.

- *Ma'lumotlar subyektivligini himoya qilish*: O'quvchilarning yozma ishlari, ovozli yozuvlari yoki shaxsiy natijalarisun'iy intellekt modellarini o'qitish uchun ularning roziligisiz ishlatilmasligi kerak.

- *Akademik yaxlitlik (Academic Integrity)*: SIDan foydalanish "plagiat" emas, balki "hamkorlik" sifatida aniqlanishi uchun o'quv dasturlarida sun'iy intellektning ruxsat etilgan chegaralari (masalan, qidiruv uchun mumkin, matn yozish uchun taqiqlangan) aniq belgilanishi shart.

2. *Pedagogik va metodik mezonlar (Pedagogical Criteria)*. Sun'iy intellekt ta'lim mazmunini boyitishi kerak, uni soddalashtirib yubormasligi lozim.

- *Tanqidiy fikrlashni rag'batlantirish*: Mezon shunday bo'lishi kerakki, talaba sun'iy intellektdan olgan ma'lumotni shubha ostiga olishi va uni tekshirishi (fact-checking) shart.

- *Inson nazorati ostidagi baholash (Human-in-the-loop)*: Yakuniy bahoni hech qachon sun'iy intellekt mustaqil qo'ymasligi kerak. Sun'iy intellekt faqat tavsiyaviy tahlil beradi, yakuniy qarorni o'qituvchi qabul qiladi.

- *Ko'nikmalarga yo'naltirilganlik*: Baholashda "tayyor javob"ga emas,

balki muammoni hal qilish yo‘li va mantiqiy ketma-ketlikka urg‘u berish.

3. *Inklyuzivlik va tenglik mezonlari (Inclusivity & Equity)*. Sun‘iy intellekt barcha uchun teng imkoniyatlar yaratishi, guruhlarini ajratmasligi kerak.

- *G‘arazli yondashuvdan xolilik (Bias Mitigation)*: Sun‘iy intellekt modellari ko‘pincha ma‘lum bir tildagi (masalan, ingliz tili) ma‘lumotlar asosida shakllangan. O‘zbek tilidagi yoki mahalliy madaniyatga xos bo‘lgan topshiriqlarda SI noto‘g‘ri (stereotip) xulosalar bermasligini nazorat qilish.

- *Raqamli ochiqlik (Accessibility)*: Sun‘iy intellekt vositalari faqat pullik yoki yuqori tezlikdagi internetni talab qiladigan bo‘lmasligi kerak. Kam ta‘minlangan yoki chekka hududlardagi talabalar uchun ham ochiq bo‘lishi inklyuzivlikning asosiy mezonidir.

- *Maxsus ehtiyojli ta‘lim (Universal Design for Learning)*: Sun‘iy intellekt ko‘rish, eshitish yoki tayanch-harakat tizimida nuqsoni bor o‘quvchilar uchun materialni avtomatik moslashtirib berish funksiyasiga ega bo‘lishi (masalan, matnni imo-ishora tiliga o‘girish).

1-jadval

Mezonlarni tizimlashtirish jadvali

<i>Mezon nomi</i>	<i>Maqsadi</i>	<i>Amaliy qo‘llanilishi</i>
<i>Validlik</i>	Baholash aniqligini ta‘minlash	Sun‘iy intellektning bahosi o‘quv dasturi maqsadlariga mosligini tekshirish.
<i>Xavfsizlik</i>	Shaxsiy daxlsizlik	Talaba ma‘lumotlarini ochiq bazalarga chiqib ketishidan saqlash.
<i>Foydalanuvchi nazorati</i>	Avtonomiya	O‘qituvchi istalgan vaqtda sun‘iy intellekt aralashuvini to‘xtatib qo‘yishi.
<i>Moslashuvchanlik</i>	Individual yondashuv	Topshiriq murakkabligini talabning darajasiga qarab o‘zgartirish.

Ta‘limda inklyuzivlikni ta‘minlash. Sun‘iy intellekt imkoniyatlari cheklangan yoki o‘zlashtirishi past bo‘lgan o‘quvchilar uchun “to‘siqsiz muhit” yaratishi kerak [Selwyn, N., 2019: 109]:

- *Moslashuvchan o‘quv rejalari*: Har bir o‘quvchining sur‘ati va ehtiyojiga moslashuvchi (adaptive learning) tizimlar.

- *Imkoniyati cheklanganlar uchun yordam*: Nutqni matnga aylantirish yoki

ko‘zi oqizlar uchun vizual ma‘lumotlarni ovoqli tasvirlash.

- *Madaniy xilma-xillik*: Algoritmlar turli tillar va madaniy kontekstlarni kamsitmagan holda taniy olishi.

Baholash tizimini isloh qilish. An’anaviy baholash usullari sun’iy intellektdan nusxa ko‘chirishga (plagiat) moyil [Zawacki-Richter, O., et al., 2019: 10]. Shuning uchun:

- *Jarayonli baholash*: Yakuniy natijani emas, balki talabning fikrlash jarayonini baholashga o‘tish.
- *Kritik tahlil*: Talabaga sun’iy intellekt bergan javobni tanqidiy tahlil qilish vazifasini yuklash.

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, sun’iy intellektni ta’limga integratsiya qilish shunchaki texnik yangilanish emas, balki pedagogik madaniyatni o‘zgartirishdir. Mas’uliyatli va inklyuziv yondashuv ta’lim sifatini oshirish bilan birga, har bir o‘quvchining individual imkoniyatlarini yuzaga chiqarishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Luckin, R., & Holmes, W. (2016). *Intelligence Unleashed: An argument for AI in Education*. London: Pearson. (Sun’iy intellektning pedagogik imkoniyatlari haqidagi fundamental asar)

https://www.researchgate.net/publication/299561597_Intelligence_Unleashed_An_argument_for_AI_in_Education

2. Selwyn, N. (2019). *Should Robots Replace Teachers? AI and the Future of Education*. Polity Press. (Sun’iy intellektning ta’limdagi o‘rni va o‘qituvchi mas’uliyati masalalari) <https://research.monash.edu/en/publications/should-robots-replace-teachers-ai-and-the-future-of-education/>

3. Zawacki-Richter, O., et al. (2019). Systematic review of research on artificial intelligence applications in higher education – where are the sections? *International Journal of Educational Technology in Higher Education*. https://www.researchgate.net/publication/336846972_Systematic_review_of_research_on_artificial_intelligence_applications_in_higher_education_-_where_are_the_educators